

3. Сенцов А. А. Борьба народных масс за демократизацию местного управления в России накануне Октября // Советское государство и право. – 1984. – №6. – С. 108-114.
4. Герасименко Г. А. Земское самоуправление в России. – М.: Наука, 1990. – 264 с.
5. Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917 – 1920 рр. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 220 с.
6. Гвоздик В. С. Земства України в умовах революційних потрясінь 1917 року // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. XXIX. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – С. 98-105.
7. Матвієнко Т. О. Земства України в контексті процесу формування інституту комісарів Тимчасового уряду в березні – травні 1917 року // Історична пам'ять. Науковий збірник. – 2010. – №1. – С. 93-102.
8. Матвієнко Т. О. Борьба за демократизацию земств Украины (березень – травень 1917 р.) // Гілея: науковий вісник. – К., 2010. – Вип. 38. – С. 54-63.
9. Басара Г. Б. Українське провінційне місто як політичне та соціокультурне явище у добу національно-демократичної революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.): Автореф. дис... канд. істор. наук: 09.00.12. – К., 2003. – 20 с.
10. Нарис історії Української революції 1917 – 1921 років. У двох книгах. Книга перша. – К.: Наукова думка, 2011. – 390 с.
11. Вестник Временного правительства. – 1917.
12. Журналы заседаний Екатеринославского губернского Земского собрания демократического состава (чрезвычайная сессия 25 – 29 июня 1917 года). – Екатеринослав: Типография Губернского Земства, 1917. – 276 с.
13. Дорошенко Д. І. Історія України, 1917 – 1923 рр. В 2-х томах: [Репринтне відтворення видань 1932 р., Ужгород]. – Б. м.: Б. п. – Т. 1. – 437 с.

Винцовский Т. С. Екатеринославская украинская губернская рада в работе губернского земства в период революции 1917 года

В представленной публикации анализируются изменения в системе организации местной власти в ходе революции 1917 года. Автор, изучив наследие советской и современной исторической науки, исследовал участие Екатеринославской украинской губернской рады в работе губернского земского собрания. Акцентируется внимание на кадровом потенциале украинской фракции в земском учреждении, на актуальных вопросах политического и культурного развития Украины и региона, которые находились в поле зрения представителей украинской губернской рады.

Ключевые слова: революция, земства, Временное правительство, Екатеринославская губерния, Центральная Рада, украинская губернская рада

Vintskovs'kyi T. S. The Katerynoslav Ukrainian Provincial Council in the provincial Zemstvo during the Revolution of 1917

The changes of the local authorities organization during the revolution 1917 are analyzed in presented publication. The author examined legacy of soviet and modern historical science and investigated participant of the Katerynoslav Ukrainian Provincial Council in the functioning of the Provincial Zemstvo Assembly. The author focus attention to the personnel potential of Ukrainian fraction in Zemstvo and to the actual problems of political and cultural development of Ukraine and region, which were in the field of vision of the Ukrainian Provincial Council delegates.

Keywords: revolution, the Zemstvo, the Provisional Government, Katerynoslav province, the Central Rada (Council), the Ukrainian Provincial Council.

УДК 324:94(477)"1917"

Т. О. Матвієнко

РЕЗУЛЬТАТИ ВИБОРІВ ДО ВОЛОСНИХ ЗЕМСТВ В УКРАЇНІ 1917 р.

Аналізується політична активність сільської громадськості на виборах у волосне земство влітку – восени 1917 р. Виборча кампанія до дрібної земської одиниці проходила на демократичних принципах всезагальності, рівності, таємності і прямого виборчого права. Всі вище перераховані принципи проголошувалися в травневому законі Тимчасового уряду в 1917 р. Висвітлюються результати виборчої кампанії. Доводиться, що вибори носили становий, а не політичний характер. До земств були обрані переважно представники від селян, а не висуванці політичних партій. Серед останніх найбільшим виявився вплив на виборах партії соціалістів – революціонерів.

Ключові слова: волосне земство, волосні управи, вибори, демократизація, абсентеїзм.

Важлива задача на сучасному етапі розвитку незалежності України – це формування системи органів місцевого самоврядування. Питання про вибори до цих органів є актуальними в наш час, оскільки відіграють неабияку роль в політичному житті країни. Демократичні вибори в органи місцевого самоуправління визначаються рівнем розвитку різних політичних сил і інтересами соціальних груп. Тому актуальною постає потреба вивчення першого досвіду проведення демократичної виборчої кампанії в Україні. Зокрема, значний інтерес в цьому сенсі складає доба Української Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.), коли після повалення російського самодержавства відбувався бурхливий процес проведення виборів до земств на засадах демократизації.

Слід зазначити, що незважаючи на суспільно-політичну й практичну актуальність проблеми проведення виборчої кампанії та становлення волосних земств як демократичних самоврядних інституцій за доби Центральної Ради, вона залишається маловивченою. Це попри те, що значний інтерес до земств засвідчено вже в працях безпосередніх учасників революційних подій 1917 року. В цьому контексті привертають до

себе увагу роботи колишнього міністра Центральної Ради П. Христюка [1], дослідника земства Б. Веселовського [2], громадського і політичного діяча, секретаря Малої ради В. Бойка [3], члена Київського губернського виконавчого комітету і видавця В. Короліва [4]. Професор і громадський діяч М. Загряцков [5], проаналізував проблему земств і демократії. Проблеми становлення волосних земств і їх значення для сільського населення знайшли певне місце на сторінках праць громадських діячів і учасників української революції Н. Іорданського [6], А. Дедусенка [7], Є. Звягинцева [8]. Завдання нових волосних земств описує професор Петербургського університету, політичний діяч П. Гронський [9]. Під досить цікавим ракурсом висвітлюються демократичні земства у роботі В. Погосського [10].

Зі встановленням радянської влади в Україні в історіографії закріпилася ленінська оцінка земства, як буржуазного за змістом і безперспективного в умовах революції органу [11]. Проте окремі дослідники і за радянської доби не обходили своєю увагою проблеми політичної боротьби при формуванні органів місцевого самоврядування після лютневої революції. Серед них варто привертнути особливу увагу до робіт Ю. І. Терещенка [12], Ю. М. Гамрецького [13], Б. М. Бабія [14], П. Н. Абрамова [15] та А. А. Сенцова. [16].

Зі здобуттям незалежності України дослідження української революції 1917 р. опинилися серед пріоритетних. На сьогодні ми маємо ряд фундаментальних видань, присвячених подіям першого її етапу, зокрема праці С. Кульчицького [17], В. Солдатенка [18 - 19], В. Верстюка [20], Турченка Ф. Г. [21] та ін. Проте роль і місце волосних земств в структурі інститутів влади Тимчасового уряду в них якщо досліджується, то побіжно.

Предметом окремого дослідження ці питання стали в працях В. Старцева [22], С. Вайровской [23], А. С. Захарчука [24], С. Холяєва [25], Т. О. Іріоглу [26], І. О. Гуцалюк [27], Т. С. Вінцовського [28], а також в колективній праці „Земский феномен: политологический подход” [29]. На особливу увагу заслуговують дослідження Г. Герасименка „Земское самоуправление в России” [30], І. Верховцевої „Волосні земства Правобережної України: перший досвід врядування” [31], В. Лозового „Створення волосних земств в Україні (1917 р.)” [32], В. С. Гвоздика „Земства України в умовах революційних потрясінь 1917 р.” [33], В.Б. Стецюка „Земства Правобережної України в період української національно-демократичної революції 1917–1920 рр.” [34]. Проте хід виборчої кампанії до волосних земств висвітлюється неповно.

У зв'язку з цим автор пропонованої статті ставить за мету проаналізувати головні чинники, які вплинули на хід виборчої кампанії до волосних земств України 1917 р, визначити політичні сили, які отримали перемогу на виборах, з'ясувати причини перемоги на них висуванців від селян.

На початку 1917 р. після Лютневої революції в Російській імперії відбулося падіння царського режиму і утворення Тимчасового уряду на чолі з князем Г. Львовом – головою Всеросійського Земського союзу (з 1914 р.).

Земці з радістю зустріли падіння царату і були сповнені надіями, що лідер земського руху – кн. Г. Львов, ставши на чолі уряду, відкриє нові можливості для розвитку місцевого самоврядування. Для зміцнення свого становища, уряд в розпорядженні 5 березня 1917 р. (відповідного до якого голови губернських і повітових земських управ ставали комісарами Тимчасового уряду) зіп'єрся на близькі йому структури влади – земства.

Дуже швидко революційно-ейфорійний настрій минув. Небажання Тимчасового уряду йти на радикальні суспільні зміни зумовило прогресуюче падіння авторитету та впливовості всіх його офіційних владних структур, постійну кризу влади.

З початком революції і по мірі її розвитку широкі демократично налаштовані верстви населення не мирилися з тією ситуацією, яка склалася в органах земського самоуправління. До уряду надходили доклади, телеграми з пропозиціями проведення виборів складу земств на демократичній основі, а також проведення реформи місцевого самоврядування. Телеграма саме такого змісту 25 березня 1917 р. надійшла, наприклад, до голови Державної Думи Родзянка від зібрання уповноважених козаків і селян Полтавської губернії. „Опіка земських начальників, – наголошувалось в ній, – нам не потрібна. Необхідна негайна реформи волості і земства на широких демократичних началах” [35, арк. 8].

Зміст реформи земського самоуправління був визначений в ряді законодавчих актів, ухвалених Тимчасовим урядом у травні – червні 1917 р. 21 травня 1917 р. уряд ухвалив закон „Про волосне земське управління” [36], „Про здійснення виборів губернських і повітових земських гласних” [37], 9 червня 1917 р. - „Про зміну діючого положення про губернські і повітові земські установи” [38]. На їх розвиток ряд наказів видало Міністерство внутрішніх справ: 11 червня 1917 р. - „Наказ про здійснення виборів волосних земських гласних”, 17 червня 1917 р. - „Наказ повітовим земським установам про проведення виборів повітових та губернських земських гласних” [39].

Законом проголошувалося всезагальне, рівне, таємне, пряме виборче право. До виборів допускалися особи обох статей, всіх національностей і віросповідань, котрі досягли двадцятирічного віку. Окрім губернських та повітових, запроваджувались волосні земства. Уряд планував провести вибори до волосних земств в липні місяці 1917 р.

Підготовка до виборів, як і самі вибори, проходили в напруженій політичній обстановці, яка суттєво впливала як на рівень активності виборців, так і на результати виборів. Вже в ході передвиборчої кампанії з'ясувалося, що населення не тільки вороже ставилося до волосного земства, але й висловлювало недовіру до кандидатів в гласні. Як зазначав інструктор організаційної комісії при Центральній Раді на перебудову політичного життя український люд дивився „байдуже, до всякого закликів зі сторони влади і агітації відносився з недовірою, підозріло, а тим паче до земства” [40, арк. 12].

Вибори волосних гласних затягувалися і поступово зміщувалися на вересень – жовтень 1917 р. Абсентеїзм селян зростає з одного боку як реакція проти політики Тимчасового уряду, а з іншого під тиском загальнополітичних подій, які стрімко набирали обертів.

В Катеринославській губернії в селі Павлівці Олександрівського повіту на виборах 17 вересня 1917 р. із 1069 чоловік занесених до списку голосували тільки 541. В гласні пройшли: один учитель, два землевласника, а решта усі селяни – хлібороби [41]. По всьому Верхньодніпровському повіту було внесено в списки виборців 123819 чоловік. Із них брали участь в вересневих виборах 37721 чоловік [42]. Регіональні газети, наприклад, повідомляли, “в селі Петрівка Новомосковського повіту, де із 9 тисяч тих, що мали право голосу, на виборчу дільницю прийшло трохи більше 1 тис. осіб. А в Катеринославському повіті вибори відбулися в 38 волостях, а в 2 – х (Новопавлівська і Борисівська) були визнані як такі, що не відбулися” [43, с. 104].

За підрахунками автора в Катеринославській губернії за результатами виборів більшість голосів отримали від хліборобів – в середньому 74 %. За висуванців від селян проголосували – 5, 59 % виборців, фабричнозаводських робітників – 3,26%, ремісників – 2,32 %, приватних службовців – 2,27%, торговців – 0,91%, духівництва – 0,35%, великих землевласників – 0,29%, державних службовців – 0,09% [44, арк. 25]. Явка виборців, зокрема, у Маріупольському повіті при першому турі голосування склала 42 %, а в другому турі – 15 % [45, арк. 15]. Кандидатські списки в Верхньодніпровському повіті були заявлені виключно від соціал-революціонерів, і обрані гласними в волосні земства розподілились виключно між ними [46].

Разючий факт абсентеїзму населення прослідковувався в Волинській губернії. На засіданні губернської комісії з виборів в волосне земство 10 жовтня 1917 р. представник Кременецької повітової комісії Чацький повідомляв, що вибори волосних земських гласних відбулися по 13 волостях із 16. Представник Острожської виборної комісії Гайденко 10 жовтня 1917 р. доповідав, що з 14 волостей в повіті вибори відбулися в 12 волостях [47, арк. 56 зв]. Представник Овручської комісії Шваб представив доклад за результатами голосування: в Олевській, Народичській, Юрівській і Гладковичській волостях виборщики були розігнані в вересні місяці і вибори зірвано. Повторні були призначені на 8 – 12 жовтня 1917 р. [48, арк. 57]. Губернський земський страховий інспектор Кунаков, який за дорученням губернської комісії виїжджав в так звані “безнадійні” волості, 10 жовтня 1917 р. доповідав, що “населення Білокурівської, Іскоростенської, Лугинської, Наринської, Покалевської, Словечанської волостей відмовлялося проводити вибори, вважаючи земство закладом старого режиму, яке діяло на шкоду населенню різного роду реквізиціями” [49, арк. 58]. Голова виборчої комісії Базарської волості Каменівського повіту 10 жовтня 1917 р. доводив до відома, що на вибори із 939 чоловік з’явився 112. Тільки комісія розпочала підрахунок голосів, як зібрався сільський схід і постановив “знищити все діловодство”. Своє рішення учасники сходу пояснювали тим, що прийняли вибори до волосного земства за вибори в Установчі збори. Коли ж дізналися, що це не так, заявили, що “в земство вони нікого не пошлють, так як це знову петля на шию.” На адресу виборчої комісії сипалися погрози. Відтак, члени комісії склали свої повноваження і просили “забути про її існування” [50, арк. 58 зв]. Загалом на вибори в середньому прийшли до 50 % виборців, а в деяких волостях, зокрема, Грицівській від 20 до 25 % [51, арк. 11 зв.].

У багатьох волостях губернії вибори не відбулися. Інструктор Ізяславського повіту Матвій Ковальський 23 жовтня 1917 р. доповідав в організаційну комісію при Центральній Раді: “в халатному, а ще більше ворожому відношенні до земства селяни від виборів відказувались” [52, арк. 10]. Організаційна комісія при Центральній Раді 1 листопада 1917 р. констатувала, що в Житомирському повіті по двох округах вибори не відбулися через активну агітацію проти них взагалі чи процедури їх проведення. В деяких селах селяни “вимагали відкритого голосування” [53, арк. 4 зв.]. В Бутовецькій волості Житомирського повіту на деяких виборчих дільницях селяни просто відмовились від голосування, пояснюючи це тим, що “ім це не потрібно, а в майбутньому ці вибори будуть для них шкідливі” [54, арк. 11 зв.].

Волиняни віддавали свої голоси переважно за списки, виставлені селянами. За нашими підрахунками, зробленими на основі даних про хід виборів до волосних земств в Ізяславському повіті на 5 жовтня 1917 р., 13 кандидати від селян перемогли в 76 з 82 округів, на які було поділено повіт [55, арк. 2 – 5 зв.]. Також були волості, де більшість голосів в виборах отримували кандидати від політичних сил. Наприклад, в Білогородецькій волості об’єднані соціалісти отримали 1020 голосів, список від єврейських партій – 364 голоси [56, арк. 10 зв.].

Переважно за кандидатів від селян голосували виборці й на Полтавщині. Так, у Хомутецькій волості Миргородського повіту Полтавської губернії на виборах до волосних земств у жовтні 1917 р. було виставлено два списки: селянської спілки та партійний, куди ввійшли кадети, землевласники. Переважну більшість голосів отримала селянська спілка. Другий список одержав в одній виборчій окрузі до 60 голосів із поданих 1064. Всі вибрані гласні пройшли по списку селянської спілки [57, арк. 104].

Подібними були активність та уподобання виборців на Чернігівщині. В Риківській волості Новгород – Сіверського повіту вибори відбулися 27 серпня 1917 р. Загальна кількість виборців складала 876 чоловік, а проголосувало 421. Відповідно із необхідних 32 гласних було обрано – 28. Риківці прагнули обов’язково обирати селян, бо “до інтелігенції відчувається якість недовір’я” [58]. Загалом в волосних виборах по губернії брало участь в середньому 55 % виборців [59, арк. 14]. Вплив політичних партій на них був мінімальним. В основному списки формували окремі села. В Борзенському повіті найбільший інтерес до виборів виявила і зуміла провести до волосних земств значну кількість гласних незаможна частина населення. Головним передвиборчим гаслом цієї частини населення було: “присутність її представників в земстві необхідне для

відстоювання її земельних інтересів” [60]. Місцями інтелігенція також брала активну участь у виборах. Духівництво трималося пасивно. Досить високу активність у виборах продемонстрували жінки [61].

В деяких волостях вибори проходили в два тури. Наприклад, перші вибори в Носівське волосне земство відбулися в жовтні 1917 р. В них брало участь 6000 виборців, але результати виборів були скасовані. В другому турі у виборах взяло участь вже значно менше виборців – біля 4000 чоловік [62]. В волостях Козлянській, Редьківській, Холявінській Чернігівського повіту в жовтні 1917 р. земства не були створені, “так як перші вибори були скасовані, а результати других не з’ясовані” [63].

Ще меншою була активність виборців Харківщини. Газета „Голос народу” оприлюднила результати виборів до волосних земств в Куп’янському повіті Харківської губернії, які проходили в вересні місяці. Вони були маловтішними. В Ольшанському окрузі був обраний один гласний, в двох округах нікого не обрали за відсутністю виборців; в Борівській волості по першому округу було обрано одного гласного із 13, по другому – 4 із 7; в Сторовірській волості вибори відбулися в 1,4 і 5 округах, по 7 і 3 - не відбулися [64].

Не набагато вищою була активність виборів також на Поділлі. Інструктор Української Центральної Ради по Вінницькому повіту звітував, що 10 вересня 1917 р. в 11 волостях повіту із 344 гласних було обрано 194. В голосуванні взяли участь 30% всіх виборців. Також були такі села, в яких половина населення кидали картки і не йшли на вибори, дізнавшись, що обирають до волосного земства [65, арк. 64]. Інструктор також зазначав: “вибори визнано такими, що не відбулися у тих селах, де мешкали представники різних національностей. Кожна зі сторін намагалася провести своїх депутатів, а в результаті не пройшов жоден. Явка виборців у різних волостях коливалася у межах 10 – 50 %.” [66, с. 21]. Голова Балтської управи 2 вересня 1917 р. в телеграмі МВС повідомляв: “п’ять волостей Балтського повіту цілком відмовились від заведення земського управління. Всі засоби і дії вичерпані” [67, арк. 24].

В звітних бланках по виборах голови волосних народних управ Звенигорського, Липовецького, Черкаського, Васильківського повітів Київської губернії повідомляли: вибори проходили за списками, які формували окремі села. В волостях цих повітів були виставлені від 2 до 17 кандидатських списків. Подекуди були виставлені списки великих землевласників. Відсоток виборців, які взяли участь в голосуванні коливався у межах 18 – 74% [68, арк. 18 – 31, 56]. Уманська повітова земська управа 2 жовтня 1917 р. ставила до відома, що вибори волосних земських гласних по Посухівській волості не відбулися. Перевибори назначені на 15 жовтня 1917 р. [69, арк. 89].

У селянського населення Таврійської губернії повідомляла газета “Бердянская жизнь” в вересні 1917 р. “великою популярністю користувався список губернської Ради селянських депутатів, що складався в основному із есерів. А у с. Андріївці Бердянського повіту за цей список було віддано 1626 голосів, за народних соціалістів – 99, кадетів – 8, єврейський національний список – 52 голоси. У волосне земство були обрані 43 кандидати від місцевої Ради, 2 – від єврейських організацій. Кадети тут не отримали жодного місця” [70, с. 157].

Таким чином виборча кампанія до волосних земств проходила доволі мляво і з великим відсотком абсентеїзму. Його причинами в більшості повідомлень чиновники, відповідальні за проведення виборів, називають “не обізнаність темноти” [71, арк. 4 зв.]. Самі селяни відзначали, що “все це створено занадто швидко, занадто наспіх і в такий гарячий час, що не встигли до пуття розжувати” [72, арк. 4 зв.]. Як зазначає І. Г. Верховцева, “для багатьох селян ці вибори були першим досвідом участі у суспільно – політичному житті своєї місцевості” [73, с. 127].

На ході підготовки та результатах виборів позначилися недоліки в самій їх організації, які також призводили до низької явки виборців. Перш за все великі села не були розділені на окремі виборчі дільниці. В результаті на одній дільниці мали голосувати від 1000 до 2000 виборців. Селяни на виборчі дільниці почали підходити переважно після обіду, що створило черги на дільницях і непорядки. Багато – хто просто не дочекався своєї черги. По – третє, багато селян не були внесені в списки, а солдатські списки зовсім не були складені [74]. Допускалися порушення при заповненні бюлетенів: селяни, записуючи кандидатів, часто записували і себе [75]. Такий бюлетень визнавався недійсним.

Аналіз звітів інструкторів з організації виборів до волосних земств результатів виборів до окремих волосних земств засвідчує, що кандидати від селян отримали на них переважну більшість голосів. Це говорить про те, що вибори мали передусім становий, а не політичний характер. Причина цього полягала в тому, що селяни як зазначав В. Лозовий “не розуміючись на політиці, вважали, що їх інтереси найкраще захищатимуть самі селяни” [76, с. 22]. Така категорія населення як вчителі, тобто третій елемент, в очах селян був представником “істеблшменту” і був майже проігнорований ними [77, с. 213]. Що ж стосується політичних уподобань, то селяни передусім голосували за есерів.

Після завершення виборів в волосне земство почали формуватись зібрання волосних земств. В залежності від часу завершення виборчої кампанії перші земські зібрання “почались в серпні, активно проходили в вересні і жовтні і продовжували свою роботу в листопаді і грудні 1917 р., а інколи і в січні – березні 1918 р.” [78, с. 149].

Відкриття перших волосних земських зібрань, зазвичай, проходило в урочистій обстановці. Перед відкриттям священики служили молебні з оголошенням многоліття Українській Центральній Раді, Генеральному Секретаріату і всьому українському народу. “Газета Гадяцького земства” описувала атмосферу, яка склалася майже на всіх перших волосних зібраннях: “Щось зовсім інше, ніж було колись... Народу чимало. То було сидять все пани, пани, а селяни – тільки де не де туляться нишком, а тепер куди не глянь по світлиці – все селянські постаті: і за столом, і перед столом, всюди! Говорять з впевненістю. А пани то там, то там маячать... І мова вже на земському зібранні не та, що колись, а всі чисто

– і виборна старшина за столом, і гласні – говорять по – українські. І на стіні висить портрет Т. Шевченка” [79]. Після молебню голова виборчої комісії оголошував зібрання відкритим. Гласні земського зібрання давали урочисту обіцянку один перед одним виповнити обов’язок перед народом, який послав їх в земство [80]. Потім закритим голосуванням проводили вибори голови зібрання, його заступника, секретаря і гласних. Обирали ревізійні, продовольчі, земельні, кошторисно – проектні, по народній освіті та інші комісії. Встановлювали жалування посадовим особам.

Закінчувались волосні земські зібрання виконанням гімну “Ще не вмерла Україна” і заповіту Т. Шевченка “Як умру, то поховайте”. Часто надсилались телеграми на адресу Центральної Раді, в яких висловлювалась підтримка її діяльності. Так, 24 вересня 1917 р. Золотонішське волосне земське зібрання Полтавської губернії надіслало привітання Центральної Раді [81]. Сурсько – Михайлівське перше волосне земське зібрання Катеринославського повіту 27 вересня 1917 р. ухвалило резолюцію “вітати Центральну Раду і Генеральний Секретаріат і визнати його найвищим своїм органом” [82]. Перші збори Мутинського волосного земства Чернігівської губернії 29 вересня 1917 р. ухвалили послати вітальну телеграму Центральної Раді і Генеральному Секретаріатові [83]. 18 жовтня 1917 р. перше Кібличеське волосне земське зібрання вітало “заступницю інтересів і як вищий свій уряд Українську Центральну Раду з Генеральним Секретаріатом” і прохало “взяти на себе всю владу на Україні” [84]. Перше Хотовське волосне земське зібрання восени 1917 р. вітало Українську Центральну Раду і Генеральний Секретаріат і визнало “вищим народним урядом, якому весь український народ дасть міцну допомогу в його праці на користь селянству і всім людям, що населяють нашу неньку Україну” [85, арк. 68 а].

Таким чином, волосні земства, створені в період бурхливих революційних подій, повинні були закласти основи демократизму в систему місцевого самоуправління і, зокрема, демократизувати систему селянського самоуправління. Волосні земства мали стати основною ланкою всієї системи органів самоврядування сільського населення України. Але виборча кампанія опинилась у вирі гострого соціального протистояння в державі. Нерозуміння широким загалом мети запровадження волосного земства і ототожнення його з старим царським викликало з боку значної частини виборців відвертий опір заходам з підготовки й проведення виборів. Він простежувався вже в період складання виборчих списків, і під час формування виборчих комісій, і самого голосування. Негативне ставлення селян не тільки до представників панівного класу, але й до інтелігенції визначило результати виборів: до земств були обрані переважно селяни. Вибори майже не мали політичного забарвлення. Селяни, як правило, обирали гласних за соціальною приналежністю, а не за політичними програмами. Серед гласних, які представляли політичні партії, як правило, були соціалісти, передусім есери. Гласні волосних земств велику надію в допомозі становлення самоуправління на селі покладали на Українську Центральну Раду. Таким чином, сподівання Тимчасового уряду зміцнити свої позиції на селі, запровадивши волосні земства, виявились безпідставними.

Джерела та література

1. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. / П. Христюк. – Відень, 1921. – Т. 2. – 200 с.
2. Веселовский Б. Б. Местное самоуправление и демократия / Б. Б. Веселовский. – Пг.: Муравей, 1917. – 32 с.
3. Бойко В. Земство і народні управи / В. Бойко В. – К.: Час, 1917. – 15 с.
4. Королів В. Про народне самоврядування (Земство) / Королів В. – К.: Просвіта, 1917. – 31 с.
5. Загряцков М. Д. Закон о волостном земстве / Загряцков М. Д. – М.: Начало, 1917. – 79 с.
6. Иорданский Н. М. Волостное земство (с приложением текста закона о волостном земстве) / Н. М. Иорданский. – М.: Народное право, 1917. – 60 с.
7. Дедусенко А. Ф. Волостное земство и его значение для крестьянства / Дедусенко А. Ф. – Пг.: Революционная мысль, 1917. – 61 с.
8. Звягинцев Е.А. Что такое земская единица или волостное земство? / Звягинцев Е. А. – М.: Задруга, 1917. – 23 с.
9. Гронский П. П. Новая волость / Гронский П. Н. – Пг.: Освобожденная Россия, 1917. – 16 с.
10. 10. Погосский В. Местное самоуправление на демократических началах / Погосский В. – М.: 1917. – 31 с.
11. Ленин В. И. Гонимые земства и Аннибалы либерализма / Ленин В. – Полное собрание сочинений. – М.: Издательство политической литературы, 1972. – Т. 5. – 1972. – 557 с.
12. Терещенко Ю. І. Політична боротьба на виборах до міських дум України в період підготовки жовтневої революції / Терещенко Ю. І. – К.: Наукова думка, 1974. – 143 с.
13. Гамрецький Ю. М. Ради України в 1917 р. (липень – грудень 1917 р.) / Гамрецький Ю. М., Тимченко Ж. П., Щусь О. Й. – К.: Наукова думка, 1974. – 343 с.
14. Бабій Б. М. Місцеві органи державної влади УРСР в 1917 – 1920 р. р./ Бабій Б. М. – К., 1956. – 286 с.
15. Абрамов П. Н. Волостные земства / П. Н. Абрамов // Исторические записки. – 1961. – Т. 69. – С. 27-45.
16. Сенцов А. А. Борьба народных масс за демократизацию местного управления России накануне Октября / А. А. Сенцов // Советское государство и право. – 1984. – №6. – С. 108-114.
17. Кульчицький С. В. Центральна Рада. Утворення УНР / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал – 1992. – №5. – С. 71-88; №6. – С. 73-84.
18. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія / Солдатенко В. Ф. – К.: Либідь, 1997. – 401 с.
19. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія / Солдатенко В. Ф. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.
20. Верстюк В. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник / Верстюк В. – К.: Заповіт, 1997. – 341 с.
21. Турченко Ф. Г. Українська самостійницька ідея на злам епох (середина XIX ст. – 1917 р.) / Ф. Г. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 1993. – Вип. 1. – 204 с.
22. Старцев В. И. Внутренняя политика Временного Правительства первого состава / Старцев В. И. – Л.: Наука, 1980. – 256 с.
23. Вайровская С. В. Земства и Советы в 1917 – 1918 гг. (по материалам Комикрая) / Вайровская С. В. – Сыктывкар: Комикнижное издательство, 1994. – 32 с.

24. Захарчук А. С. Державотворчі пошуки на Слобожанщині в контексті Української революції: політико – правовий аспект (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Захарчук А. С. – Суми.: Козацький вал, 2002. – 140 с.
25. Холяев С. В. Три февраля 1917 года / С. В. Холяев // Вопросы истории. – 2003. – №7. – С. 26-38.
26. Іріюглу Т. О. Формування органів державної влади та місцевого самоврядування Катеринославщини у березні – жовтні 1917 р. (за матеріалами періодичної преси) / Т. О. Іріюглу // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – Вип. XX. – С. 132-140.
27. Гуцалюк І. О. Земства Західної Волині в добу Української революції (1917 – 1920 рр.) / І. О. Гуцалюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2012. – Вип. 10 (235). – С. 35-41.
28. Вінцовський Т. С. Участь населення Херсонської губернії в організації та діяльності місцевих органів влади і управління Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07. 00. 01 „Історія України” / Т. С. Вінцовський. – Одеса, 2000. – 20 с.
29. Земский феномен: политологический поход: [Sapporo / Slavic Research Center Hokkaido University]. – Екатеринбург.: ИПЦ Изд – во Уральського ун-та, 2001. – 189 с.
30. Герасименко Г. А. Земское самоуправление в России / Герасименко Г. А. – М.: Наука, 1990. – 264 с.
31. Верховцева І. Г. Волосні земства Правобережної України: перший досвід врядування / І. Г. Верховцева // Питання аграрної історії України та Росії: матеріали четвертих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний ун-т, 2002. – С. 126-131.
32. Лозовий В. Створення волосних земств в Україні (1917 р.) / В. С. Лозовий // Історичний журнал. – 2007. – №6. – С. 14 – 24.
33. Гвоздик В. С. Земства України в умовах революційних потрясінь 1917 року / В. С. Гвоздик // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2010. – Вип. XXIX. – С. 98-105.
34. Стецюк В. Б. Земства Правобережної України в період української національно - демократичної революції 1917 – 1920 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07. 00. 01 „Історія України” / В. Б. Стецюк. – Чернівці, 2009. – 20 с.
35. Державний архів Російської Федерації (ДАРФ). – Ф. 1788. – Оп. 2. – Спр. 132. – Арк. 8.
36. Собрание и узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем сенате. – Отдел I. – 30 мая 1917. - № 122. – Ст. 655. - Спб.: Тип. Мин.вн.дел, 1917 – С. 1041 – 1060.
37. Собрание и узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем сенате. – Отдел I. – 14 июня 1917. - № 137. – Ст. 730. - Спб.: Тип. Мин.вн.дел, 1917 – С. 1167 – 1177.
38. Собрание и узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем сенате. – Отдел I. - №157. – Ст. 870. - Спб.: Тип. Мин.вн.дел, 1917 – С. 1455 – 1470.
39. Постановления Временного Правительства о волостном земском управлении, о производстве выборов губернских и уездных земских гласных и наказ о производстве выборов волосных земских гласных / Вестник Временного правительства. – М, 1917. – 47 с.
40. Центральний державний архів виконавчих органів влади України (ЦДАВОУ). – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 12.
41. Народная жизнь. – 1917 – 21 октября.
42. Верхнеднепровская народная газета. – 1917 – 10 ноября.
43. Гвоздик В. С. Зміни у піввідношенні партійно-політичних сил на Півдні України під час виборчих кампаній 1917 – початку 1918 рр. / В. С. Гвоздик // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2009. – Вип. XXVII. – С. 102-108.
44. ДАРФ. – Ф. 1789. – Оп. 2. – Спр. 24 (Ч. 1). – Арк. 25.
45. ДАРФ. – Ф. 1789. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 15.
46. Верхнеднепровская народная газета. – 1917 – 10 ноября.
47. ДАРФ. – Ф. 1789. – Оп. 1. – Спр. 118. – Арк. 56 зв.
48. ДАРФ. – Ф. 1789. – Оп. 1. – Спр. 118. – Арк. 57.
49. ДАРФ. – Ф. 1789. – Оп. 1. – Спр. 118. – Арк. 58.
50. ДАРФ. – Ф. 1789. – Оп. 1. – Спр. 118. – Арк. 58 зв.
51. ЦДАВОУ. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 11 зв.
52. ЦДАВОУ. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 10.
53. ЦДАВОУ. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 4 зв.
54. ЦДАВОУ. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 11 зв.
55. ЦДАВОУ. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 2 - 5 зв.
56. ЦДАВОУ. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 10 зв.
57. ЦДАВОУ. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 104.
58. Чернігівська земська газета. – 1917. – 15 вересня.
59. ЦДАВОУ. – Ф. 1115. - Оп. 1. - Спр. 49. - Арк. 14 – 15, 108 – 132, 134 - 151.
60. Чернігівська земська газета. – 1917. – 15 вересня.
61. Чернігівська земська газета. – 1917. – 15 вересня.
62. Чернігівська земська газета. – 1917. – 25 грудня.
63. Чернігівська земська газета. – 1917. – 17 листопада.
64. Голос народа. – 1917. – 13 вересня.
65. ЦДАВОУ. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 64.
66. Лозовий В. Створення волосних земств в Україні (1917 р.) / В. С. Лозовий // Історичний журнал. – 2007. – №6. – С. 14 – 24.
67. ДАРФ. – Ф. 1789. – Оп. 1. – Спр. 141. – Арк. 24.
68. ЦДАВОУ. – Ф. 1115. – Оп. 1. - Спр. 49. – Арк. 18-31, 56.
69. ЦДАВОУ. – Ф. 1503. – Оп. 1. - Спр. 1. – Арк. 89.
70. Гвоздик В. С. Участь українського селянства Півдня України у політичній боротьбі (березень – квітень 1918 рр.) / В. С. Гвоздик // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2005. – Вип. XIX. – С. 152 – 160.
71. ЦДАВОУ. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 4 зв.
72. ЦДАВОУ. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 4 зв. Бюлетень верхнеднепровского народного комитета. – 1917. – 24 августа.

73. Верховцева І. Г. Волосні земства Правобережної України: перший досвід врядування / І. Г. Верховцева // Питання аграрної історії України та Росії: матеріали четвертих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний ун-т, 2002. – С. 126 – 131.
74. Народная жизнь. – 1917. – 29 сентября.
75. Чернігівська земська газета. – 1917. – 1 вереня.
76. Лозовий В. Створення волосних земств в Україні (1917 р.) / В. С. Лозовий // Історичний журнал. – 2007. - №6. – С. 14 – 24.
77. Еммонс Т. Проблема соціальної інтеграції (“слияния сословий”) в русском земстве / Т. Еммонс // “Менталитет и аграрное развитие России (XIX – XX в.)”: Международная конференция. Москва, 1994. – М.: РОССПЭН, 1996. – С. 209 – 214.
78. Герасименко Г. А. Земское самоуправление в России / Герасименко Г. А. – М.: Наука, - 264 с.
79. Газета Гадяцького земства. – 1917. – 31 серпня.
80. Голос народа. – 1917. – 11 октября.
81. Газета Гадяцького земства. – 1917. – 12 жовтня.
82. Народная жизнь. – 1917. – 1 октября.
83. Чернігівська земська газета. – 1917. – 27 жовтня.
84. Народна воля. – 1917. – 7 листопада.
85. ЦДАВОУ. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Сп. 50. – Арк. 68 а.

Матвиенко Т. А. Результаты выборов в волостные земства в Украине 1917 г.

Анализируется политическая активность сельской общественности на выборах в волостные земства летом – осенью 1917 г. Избирательная кампания в мелкую земскую единицу проходила на демократических принципах всеобщности, равенности, тайности и прямого избирательного права. Все выше перечисленные принципы провозглашались в майском законе Временного правительства в 1917 г. Выясняются результаты выборной кампании. Доказывается, что выборы носили социальный, а не политический характер. До земств были выбраны преимущественно представители от крестьян, а не выдвиженцы политических партий. Среди последних наибольшее получила влияние на выборах партия социалистов – революционеров.

Ключевые слова: волостные земства, волостные управы, выборы, демократизация, абсентеизм.

Matvienko T. A. The Results of Elections to Volosni Zemstva in Ukraine 1917.

The article deals with the analysis of political activity of rural society at the election to volosni zemstva in summer – autumn 1917. The elective campaign to zemstvo was organized on the democratic principles of universality, equality, secrecy and direct elective right. All principles were declared in the May law of Temporary Government in 1917. The results of elections are studied. The election is considered to have social, but not political character. To zemstva the representatives of peasants have been elected, but not the representatives of political parties. Among the rest the main influence caused the party of socialists – revolutionists.

Keywords: volosne zemstvo, volosni board, election, democracy, absenteeism.

УДК 94 (477) “1919/1920”

О. М. Ігнатуша

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА І РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ В УКРАЇНІ (1919–1920 рр.): Ч. 1. ІДЕЙНІ ОРІЄНТИРИ ТА ХАРАКТЕР ДІЯЛЬНОСТІ

Показані церковні форми російської агресії в Україні протягом 1919–1920 рр. Вони були часткою ідеології та практики білого руху. Розкрито характер і особливості політичного курсу генералів А.І. Денікіна та П.М. Врангеля у ставленні до православної церкви в Україні. Доводиться, що це був курс на реставрацію єдиної і неподільної російської держави та цілісності Російської православної церкви. Висвітлюється роль керівництва українських єпархій у формуванні Тимчасового вищого церковного управління на південному сході Росії. Надано характеристики відносин цього управління з церковною владою в Україні.

Ключові слова: російська агресія, білогвардійський рух, Україна, православна церква, державність, національна ідея.

Російська агресія проти України 2014 р. актуалізувала проблеми історії військових конфліктів між Україною та Росією і сюжетів, пов'язаних з військовою присутністю та агресією росіян в Україні.

Російсько-український конфлікт загострив ситуацію у середовищі православної церкви, організаційно підпорядкованої Московському патріархатові. Перед кліром і віруючими УПЦ спалахнули старі питання лояльності до вищого церковного керівництва, яке знаходиться поза межами України і яке підтримує офіційну позицію Кремля. Збурилося й середовище інших церков. У контрастному світлі війни за українську державність зринули виклики національної ідентичності, вибору політичних шляхів розвитку України. Знов підсилено залунала багаторічна ідея консолідації православних навколо одного духовного центру в Україні і створення єдиної помісної української церкви.

З огляду на зазначені обставини, наша увага виокремлює факт російської військової присутності в Україні, що мав місце у 1919–1920-х рр. Він показовий з огляду на можливість встановлення історичних паралелей, що доводять типовість українсько-російських конфліктів, зокрема, у духовній сфері.